

Adorno ja uusi oikeistoradikalismi

Theodor W. Adorno: *Näkökulmia uuteen oikeistoradikalismiin*. Jälkisanat Volker Weiß. Suomentanut Sauli Havu. Vastapaino 2020. 86 s.

”Ettei Auschwitz enää toistu, on tähdellisin kasvatukselle asetettavista velvoitteista.” Tämä oli saksalaisen filosofin ja sosiologin Theodor W. Adornon ”Kasvatus Auschwitzin jälkeen” radiopuheen velvoittava toteamus vuonna 1966. Adorno oli Frankfurtin koulukunnan keskeinen edustaja yhdessä Max Horkheimerin, Herbert Marcusen ja Erich Frommin kanssa. Heidän teoriasa lähtökohtana oli kysymys siitä, miksi ihmiskunta syöksyi barbariaan juuri, kun oli luotu mahdollisuudet inhimilliselle elämälle.

Adornon vuonna 1967 pitämä luento *Näkökulmia uuteen oikeistoradikalismiin* on nyt julkaistu suomeksi. Adornon pohdinnassa limittyvät laaja teoreettinen näkemys, aikalaistodistajan kokemus ja aikalaiskonteksti, joka liittyy vuonna 1964 perustetun uusfasistisen kansallisdemokraattisen puolueen kannatuksen kasvuun Saksan liittotasavallassa. Adornon analyysi tarjoaa myös mielenkiintoisia lähtökoh-
tia nykyisen oikeistoradikalismiin ja sen suosion syiden ymmärtämiseen. Tekstissä puntaroidaan lisäksi oikeistoradikalismiin vastaisen taistelun peruslähtökohtia.

Oikeistoradikalismi ja kapitalistinen yhteiskunta

Oikeistoradikalismiin joukkokannatuksen

perustaa on Adornon mukaan etsittävä kapitalistisen yhteiskunnan yleisistä kehityspiirteistä. Hän nostaa esille pääomien ”keskittymistendenssin”, jonka seurauksena ”subjektiiviselta luokkatietoisuudeltaan porvarillisten luokkien luokka-ase-
ma saattaa heikentyä pysyvästi”. Tätä kehitystä voimistaa Adornon mukaan ”teknologisen työttömyyden pelko”. Sen vaikutuksista Horkheimer totesi jo vuonna 1939, että ”teknologisesti äärimmäisen pitkälle kehittynyt teollisuus” murentaa liberalismiin omaa perustaa, sillä kehityksen myötä ”työvoiman myynnistä tulee mahdotonta suurelle osalle väestöä”.

Adornon ja Horkheimerin näkemys on entistä ajankohtaisempi globaalin kapitalismin, uusliberalismin ja digitalisaation aikakaudella. Olemme siirtyneet nousun ja sosiaalisen integraation yhteiskunnasta sosiaalisen putoamisen, prekarisoitumisen ja polarisoitumisen yhteiskuntaan. Taloudellinen eriarvoisuus on kasvanut ennätysmäisiin mittoihin. Saksassa rikkain promille omistaa 17 prosenttia kokonaisomaisuudesta ja rikkain kymmenys yli 66 prosenttia. Köyhin 50 prosenttia omistaa vain prosentin. Keskiluokan osuus on pudonnut Saksassa 6,5 prosenttia ja alemman keskiluokan osuus 15 prosenttia vuodesta 2010 verrattuna vuoteen 1997. Pysyvien työpaikkojen määrä Saksassa on vähentynyt 84 prosentista (1970) 68,3 prosenttiin (2014), ja halpapalkka-sektorilla työskentelevien määrä on kasvanut 8,4 miljoonaan (2010). (Vrt. Oliver Nachtwey, *Die Abstiegsgesellschaft. Über das Aufbegehren in der regressiven Moder-*

ne, Suhrkamp 2017, s. 119–181)

Adorno varoittaa, että ”nämä luokat pyrkivät kuitenkin pitämään kiinni asemastaan ja etuoikeuksistaan ja – mikäli mahdollista – myös vahvistamaan niitä”. Jälkisanoina saksalainen historioitsija Volker Weiß nostaa kysymykseksi niin sanotun high-tech-aikakauden: ”Kuka on oikeastaan ottanut huomioon ylimääräiseksi jääneet, prekaaristi työllistetyt teollisuusproletaarin rippeet, kuka huomioi sen, että nämä ihmiset ovat olemassa, elävät, ajattelevat ja haluavat asioita?” Ihmiset kokevat tulleen sivuutetuiksi, ja sivuuttamisen tunteesta nouseva viha kohdistuu Adornon mukaan niihin, ”jotka ainakin perinteisesti ovat olleet kriittisiä sitä järjestelmää kohtaan, jossa niillä on ollut korkea yhteiskunnallinen asema”. Sen onkin saanut kokea 2000-luvulla liberaali porvaristo, vasemmisto ja erityisesti valtionhoitajapuolueen roolissa toisen maailmansodan jälkeen toiminut sosiaalidemokraattinen puolue. Sosiaalidemokratia on kärsinyt murskatappion vaaleissa Ranskassa, Itävallassa, Hollannissa, Italiassa, Saksassa ja useissa Itä-Euroopan maissa. Samaan aikaan äärioikeistolaiset puolueet ovat nousseet ”työväenpuolueen” asemaan Tanskassa, Norjassa ja Itävallassa, ja äärioikeistolaiset puolueet kilpailevat vasemmistopuolueiden kanssa tasavertaisesti työväestön äänistä esimerkiksi Saksassa, Ranskassa ja Ruotsissa.

Talouden ja oikeistoradikaalien puolueiden suosion välillä vallitsee rakenteellinen suhde, mutta Adorno varoittaa tulkitsemasta oikeistoradikalismia ja pää-

oman välistä suhdetta liian yksioikoisesti. Ei pidä esimerkiksi luulla, ”että teollisuus automaattisesti tukisi fasismia”. Saksalaisen fasismien kokemukseen viitaten Adorno muistuttaa, ”ettei fasismi ole myöskään suurteollisuuden kannalta miellyttävä ratkaisu, sillä fasismien koneistolla on taipumus itsenäistyä sitä tukevista taloudellisista intresseistä”.

Oikeistoradikalismien suosion syistä

”Oikeistoradikalismien suosion takana on pohjimmiltaan pelko yhteiskunnan kokonaisuutensa seurauksista”, kuuluu Adornon keskeinen teesi. Kehityksen suunta oli myös yksi olennainen syy fasismien nousuun 1920- ja 30-luvulla. Silloin fasismista muodostui massoille luvattu ihmeläike ensimmäisen sodanjälkeisen aikakauden uusiin pelkoihin ja eliitille uusi tapa hallita vaikeaan kriisiin joutunutta porvarillista yhteiskuntaa.

Myös nykyinen ”tuhokapitalismi” (Naomi Klein) antaa kosolti aiheita pelkoon. Ilmastokriisi, ydinsodan vaara, finanssikriisin ja massatyöttömyyden uhka ja sosiaalivaltion alasajon tuottama sosiaalitaloudellinen katastrofi ovat nykypäivän todellisia tulevaisuudenkuvia. Adornon mukaan oikeistoradikalismi merkitsee nimenomaan ”pakoa himokkaaseen lopun ajan retoriikkaan”, joka ”korvaa pyrkimyksen yhteiskunnan muuttamiseen”. Tänä päivänä radikaali oikeisto julistaa, että länsi on tuhon tiellä. On käynnissä sivilisaatioiden sodan ratkaiseva taistelu, jossa panoksena on ihmiskunnan,

länsimaiden ja – Halla-ahon mukaan – Suomenkin kohtalo. Tulevaisuuden monikulttuurisen yhteiskunnan ajatellaan merkitsevän läntisen sivilisaation loppua. Myös Suomen kohtalo on vaakalaudalla. Kansanedustaja Ano Turtiainen julistaa, että Suomi oppoa nykyämenolla suon silmään ja että kehitys ”aikojen saatossa johdattaa kieleemme unohduksiin ja kansamme kansojen historiaan”.

Kapitalismin kultakauden ensimmäiset kriisioireet olivat 1960-luvun puolivälissä vasta aavistettavissa. Tuolloin vallitsi laajalti kuvitelma kapitalistisesta taloudesta teknokraattisesti hallittavana hyvinvointikoneena, joka voisi keynesiläisen talouspolitiikan keinoin sekä valtioiden ja suuryritysten yhteisillä pelisäännöillä kasvaa ja kehittyä ilman kriisejä.

Orastavan oikeistoradikalismien menestyksen avaimena Adorno pitää tulevaisuudessa uhkaavan yhteiskunnallisen katastrofin aavistamista. Tuolloin osalle vasemmistoa kapitalistisen teollisuusyhteiskunnan materiaallinen uusintaminen näytti turvatulta ja jopa kapitalistisen kehityksen taloudellinen kriisialttius voitettulta.

Oikeistoradikalismien propagandan olemuksesta

Oikeistoradikalismien propagandaa Adorno kuvaa rationaalisten menetelmien ja irrationaalisten päämäärien yhdistelmäksi. Menettelytapa vastaa tietyllä tavalla ”sivilisaatiomme yleistä tendenssiä”, jossa ”teknologia ja menetelmät kehittyvät jatkuvasti yhä pidemmälle, kun taas ky-

symys kokonaisyhteiskunnallisista päämääristä laiminlyödään”. Jos ajattelee digitalisaation nopeaa kehitystä, yhteiskunnan kasvavaa kokonaisvaltaista kriisiä ja oikeistoradikalismien hegemoniaa sosiaalisessa mediassa, tämän kehityksen ristiinriittäisyys ja umpikujat tulevat oivallisesti ilmi. ”Niin kauan kuin kitsch ja speaktaakeli dominoivat kulttuuriteollisuutta, toiveet teknologian mahdollistamasta demokratian lisääntymisestä eivät toteudu”, toteaa Weiß jälkisanoissaan pessimistisesti.

Oikeistoradikalismien propagandalle olennaista on Adornon mukaan se, että siinä ”faktat yhdistyvät täysin järjettömiin ja kuvitteellisiin sepustuksiin”. He myös ”briljeeraavat seikoilla, joiden todenmukaisuutta on vaikea todistaa, mikä antaa näille väitteille tiettyä auktoriteettia”.

Tärkeää on myös ymmärtää, että kaikille oikeistoradikaalin ideologian ilmauksille on yhteistä jatkuva konflikti, joka syntyy siitä, ettei kaikkea saa sanoa suoraan. Tämän oikeistoradikaalit poliittikot hallitsevat. Aina mennään rajaa hiipoen, mutta harvoin sitä ylittäen, mutta siten, että ”saadaan kuulijat raivon valtaan”. Käytetään käsitteitä ja ilmaisuja, jotka ovat kannattajakunnalle signaaleja mutta joita on vaikea havaita, jos ei tunne kyseistä kieltä ja symboliikkaa. Omassa kuplassaan tämänkaltainen ”totuus” voi hyvin.

Institut für Sozialforschungissa toteutettiin 1950-luvulla laaja ennakkoluulotutkimus (*Studies in Prejudice*), jossa analysoitiin nuorten saksalaisten suhtautumista natsien diktatuuriin, miehitykseen,

syllisyydentunteeseen ja demokratiaan. Yhdeksi keskeiseksi teemaksi muodostui julkisen ja ”ei-julkisen” mielipiteen välinen ero. Tutkimuksen mukaan oikeistoradikalismi tukeutuu ennen kaikkea olemassa olevaan ”ei-julkiseen” kaunaan. Näin oikeistoradikalismien analyysissä ovat tärkeitä sellaiset näkökulmat kuin ”syrjinnästä saatava ’psykologinen hyöty’, ’oman todellisen tai kuvitellun pelon toimiminen oikeuttajana’ kaunalle muita kohtaan ja ’rasismin, antisemitismin ja seksismin’ sekä ’kansallisvaltioiden, kapitalismin ja rasismin’ suhteet toisiinsa”. Tämä ”ei-julkinen” kauna on myös perussuomalaisten kannatuksen perustana, ja Halla-aho voi rakentaa sen varaan omaa ideologis-poliittista projektiaan. Weiß korostaakin oikeutetusti: ”Vakavasti otettavat keskustelut oikeistopopulismista keskittyvät kysymyksiin, joiden asettaminen tulee ylipäätään mahdolliseksi vasta instituutin ennakkoluulotutkimuksista lainattujen käsitteellisten välineiden avulla.”

Taistelu oikeistoradikalismia vastaan

Adornon luento tuo monia merkittäviä näkemyksiä keskusteluun siitä, kuinka kamppailla oikeistoradikalismien lisääntyvää poliittista vaikutusvaltaa vastaan. Hän varoittaa niin sanotusta hyssyttelytaktiikasta, ”jossa uskotaan asioiden katoavan, kunhan niistä ei puhuta”, sillä se ”ei ole koskaan toiminut”. Hyssyttelyä esiintyy silti valitettavan usein. Sen taustalla on osittain myös pelko joutua äärioikeiston

”maalittamisen” kohteeksi sosiaalisessa mediassa. Myöskään moralisoinnilla ei saavuteta mitään. Oikeistoradikaalien taholta moraalikritiikkiä esittäviä halveksetaan naiiveiksi hyväntekijöiksi (saks. *Gutmensch*).

Adornon mukaan ainoa lupaava vastarinnan keino ”on vedota ihmisten todellisiin intresseihin”. Hänen mukaansa ”pitää tehdä selväksi, että oikeistoradikaali politiikka vahingoittaa väistämättä myös sen omia kannattajia”. Esimerkiksi perussuomalaisten naisvihamielinen politiikka on täydellisessä ristiriidassa puolueen naispuolisten kannattajien etujen kanssa. Hyvänä osoituksena tästä on Perussuomalaisten ajatushautomon Suomen Perustan julkaisema Hankamäen naisvihamielinen Totuus kiihottaa ”-tutkimus”. PS:n kansanedustaja Riikka Purra kysyikin Facebook-sivullaan tuhtuneena: ”Naisten ja muiden ihmisten alistaminen [ja] ihmisarvon hävittäminen on toisinaan perussuomalaista politiikkaa, toisinaan ei. Ota pa siitä selvä. Onko PS-äijien syntipukki maahanmuuttajan jälkeen ’pihtaava’ suomalainen nainen?”

Adorno varoittaa, että maailmanlopun fantasiat vahvistavat oikeistoradikalismien asemaa. Vasemmiston piirissä toistettu hokema siitä, että nykyisessä tilanteessa ”on helpompi kuvitella maailmanloppu kuin vaihtoehto kapitalismille”, on Adornon näkemystä tulkiten vain polttoainetta oikeistoradikalismien kannatukselle. Oikeistoradikalismien todellinen vastustaminen edellyttää kapitalismin ylittävän vaihtoehdon kehittämistä. Pelkkä hyvin-

vointivaltion puolustaminen ei riitä.
Weiß toteaaakin jälkisanoinaan: ”Koska äärioikeiston uusi tuleminen on seurausta juuri nykytilanteesta, ei pelkkä status quon puolustaminen äärioikeistoa vastaan ole toimiva ratkaisu.”

Jouko Jokisalo